

Тема 3. Функціонально-рольова структура сімейних відносин.

План.

1. Поняття «функції сім'ї».
2. Реалізація індивідуальних потреб в шлюбі і розмаїття сімейних функцій.
3. Сімейні ролі і внутрішньо-сімейна рольова структура.
4. Поняття гендеру.
5. Вплив гендерних стереотипів на функціонально-рольову структуру сім'ї.

Життєдіяльність родини, що безпосередньо пов'язана із задоволенням конкретних потреб її членів, називається *функцією сім'ї*.

На думку Н. Я. Соловйова, функцій родини стільки, скільки видів потреб у стійкій, повторюваній формі вона задовольняє. Виконання сім'єю її функцій має значення не тільки для її членів, але й для суспільства в цілому.

Різні автори виділяють різні класифікації функцій родини. Здебільшого зазначають такі, як:

1. *Феліциталогічна функція*, яка полягає в задоволенні людиною потреби в щасті;
2. *Репродуктивна функція*, що полягає у відтворенні населення. У будь-якій родині найважливішою є потреба в дітонародженні. У нинішніх умовах вона пов'язана з часто нерозв'язаним протиріччям. З одного боку, діти – це чинник стабілізації сім'ї, а з іншого – значна кількість певних проблем: від створення умов для життєзабезпечення дітей до деформованих взаємин між подружжям, що складаються з часом.
3. *Виховна функція сім'ї*, яка означає, що задовольняються індивідуальні потреби в батьківстві й материнстві; у контактах із дітьми та їх вихованні. Батьки можуть "реалізуватися" в дітях. У ході реалізації виховної функції сім'я забезпечує соціалізацію підростаючого покоління, підготовку нових членів суспільства. Зниження багатодітності, падіння народжуваності, відомі симптоми егоїзму за наявності однієї дитини в сім'ї створюють нові проблеми для родини та суспільства й указують на зниження значущості функцій сексуальних взаємин у родині стосовно питань дітонародження.
4. *Регенеративна функція* (латин, *regeneratio* – відродження, поновлення) пов'язана з успадкуванням статусу, прізвища, майна, соціального становища. Сюди ж можна віднести й передачу якихось фамільних коштовностей (зовсім необов'язково буквально розуміти під "коштовностями" ювелірні прикраси, їх можна передати будь-кому сторонньому, а ось таку коштовність, як альбом із фотографіями, чужій людині не передаси – тільки своєму, рідному).

5. *Господарсько-побутова функція* сім'ї означає забезпечення потреб членів родини, сприяє збереженню їхнього здоров'я; у процесі реалізації сім'єю цієї функції забезпечується відновлення затрачених у праці фізичних сил.

6. *Емоційна функція сім'ї* – задоволення її членами потреб у симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічному захисті. Ця функція забезпечує емоційну стабілізацію членів суспільства активно сприяє збереженню їхнього психічного здоров'я.

7. *Функція духовного (культурного) спілкування* полягає в спільному проведенні дозвілля, взаємному духовному збагаченні; вона відіграє значну роль у духовному розвитку членів суспільства.

8. *Функція первинного соціального контролю* – забезпечення виконання соціальних норм членами сім'ї, особливо тими, хто внаслідок різних обставин не володіє повною мірою здатністю самостійно будувати свою поведінку відповідно до соціальних норм.

9. *Сексуально-еротична функція* – задоволення сексуально-еротичних потреб членів сім'ї. Стосовно суспільства важливо, що сім'я при цьому здійснює регулювання сексуально-еротичної поведінки її членів, забезпечуючи біологічне відтворення суспільства.

Із часом відбуваються зміни у функціях родини: одні втрачаються, інші з'являються відповідно до нових соціальних умов. Якісно змінилася функція первинного соціального контролю. Підвищується рівень терплячості до порушення норм поведінки у сфері шлюбно-сімейних відносин. Розлучення перестало розглядатися як покарання за недостойну поведінку в родині.

Порушення функцій сім'ї – це такі особливості її життєдіяльності, які утруднюють чи перешкоджають виконанню родинною її функцій. Сприятим порушенням може широкі коло факторів: особливості особистостей її членів і стосунків між ними, конкретні умови життя сім'ї. Наприклад, причиною порушення виховної функції родини може стати відсутність у батьків відповідних знань і навичок, порушення в їхніх відносинах.

Статеворольові системи - це культурні очікування щодо соціальних ролей, соціальної діяльності, відповідних для чоловіків і жінок. Основною лінією диференціації ролей чоловіків і жінок у західній культурі є лінія «дім - робота». Поняття про структуру сім'ї та сімейні ролі. Родина є малою соціальною групою, в якій з часом виникають стереотипи взаємодій. Ці стереотипи створюють структуру сім'ї, що визначає функціонування її членів, обкреслює діапазон їх поведінки і полегшує міжособистісні контакти між ними. Структура родини вважається успішною і життєздатною, якщо забезпечує повноцінне виконання її головних функцій і вирішення особистісно значущих завдань – підтримувати індивідуальність кожного члена сім'ї, створюючи в той же час відчуття приналежності до цілого.

Підходи до розуміння гендера

статеворольовий підхід зводить гендер до одного з його соціально-психологічних проявів – гендерних стереотипів (схем сприйняття), при цьому таке тлумачення відповідає початковому розумінню гендера як соціальної надбудови над біологічною статтю; □ соціально-конструктивістський підхід

розглядає відносини між чоловіком та жінкою перш за все як соціокультурно сконструйовані, акцент при цьому робиться на владних відносинах між чоловіком та жінкою, у той час як біологічні відмінності вважаються другорядними. Гендерні стереотипи являють собою укорінене спрощення, що стосується певної соціальної категорії - в даному випадку чоловіків і жінок. Коли ми говоримо про статево-рольові (гендерних) стереотипи, ми маємо на увазі ті спрощені концепції, які описують поведінку людини як чоловічу або жіночу, або що стосуються типових характеристик, приписуваних чоловікам і жінкам. Відповідати певному соціально-культурному стереотипу - значить грати визначається ним соціальну роль. Роль - це сукупність соціально або культурно певних очікувань відносно поведінки індивіда в ситуаціях конкретного типу. Під гендерною (статевою - у вітчизняній психології) роллю розуміють «систему середовищних стандартів, приписів, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб його визнавали як хлопчика (чоловіка) чи дівчинку (жінку)». Таким чином, ролі задаються суспільством, застосовуються до всіх індивідів певної категорії і є добре засвоєними реакціями. Найпростіша модель статевої ролі, вважають вітчизняні вчені В.Є. Каган і І.С. Кон, побудована по альтернативному принципу «або - або». У ній чоловіча роль асоціюється з силою, енергійністю, грубістю, агресивністю, розсудливістю і т. п., а жіноча - зі слабкістю, пасивністю, ніжністю, миролюбністю, емоційністю тощо.

Поняття сімейної ролі у вітчизняній науці спирається на уявлення вітчизняних авторів про соціальну роль. Соціальна роль розуміється, насамперед, як функція соціальної системи, «модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних чи міжособистісних відносин». Роль - це соціальна функція особистості, відповідна прийнятним нормам, спосіб поведінки людей залежно від їх статусу, або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин. Трансформація рольових відносин у родині є найважливішою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних відносин. Невизначеність норм, регулюючих нині шлюбно-сімейні, в тому числі рольові, відносини, ставить перед сучасною родиною ряд соціально-психологічних проблем. Найважливішими з них є проблеми «вибору» кожною сім'єю способу рольової взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки в сім'ї. Процес виникнення рольової структури сім'ї є однією з головних сторін її становлення як соціальної та психологічної спільності, адаптації подружжя один до одного і вироблення певного стилю сімейного життя. В умовах існування різних норм і зразків рольової поведінки цей процес тісно пов'язаний з міжособистісними відносинами подружжя і їх установками. В даний час якість міжособистісних відносин подружжя визначається, насамперед, тим, як сприймають їх саме подружжя, наскільки благополучними і успішними вони їх вважають. Статево-рольові системи - це культурні очікування щодо соціальних ролей, соціальної діяльності, відповідних для чоловіків і жінок. Основною лінією диференціації ролей чоловіків і жінок у західній культурі є лінія «дім -

робота». Від чоловіка традиційно потрібна, в першу чергу, щоб він став професіоналом, зайнятим на постійній, добре оплачуваній роботі. Сім'я повинна розглядатися ним як щось підпорядковане, другорядне по відношенню до роботи. На жінку покладається відповідальність за будинок, сім'ю, дітей, професійна діяльність допускається, але як щось другорядне по відношенню до сім'ї в тій мірі, в якій вона не заважає основному призначенню жінки. Така диференціація ролей чоловіків і жінок часто називається статево-рольовою диференціацією. З розподілу соціальних ролей чоловіків і жінок безпосередньо впливає і зразок розподілу сімейних ролей. На чоловіка лягає відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, на жінку - відповідальність за виховання дітей і ведення господарства. Такої рольової моделі дотримуються більшість зарубіжних дослідників. Тим часом, змінюється і роль матері в сім'ї - на спілкуванні з дітьми позначається «емансипаційні маскулінізація» жіночої поведінки, завдяки якій жінка нерідко прагне домінувати і над чоловіком, і над дітьми. Споконвічно значущим внеском материнства у виховання дітей є - догляд за дітьми, турбота про них і своєчасна і повноцінна емоційна підтримка. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники вказують, що правила рольової поведінки та рольових стосунків в сім'ї встановлюються в процесі життєдіяльності сім'ї, в тісному взаємозв'язку з міжособистісними відносинами і спілкуванням членів сім'ї. Класифікація основних ролей у сім'ї (за Ю.Є. Альшиною):
□ Відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї. □ Господар - господиня. □ Роль відповідального по догляду за немовлям. □ Роль вихователя. □ Роль сексуального партнера. □ Роль організатора розваг. □ Організатор сімейної субкультури. □ Роль відповідального за підтримку родинних зв'язків. □ Роль «психотерапевта».

Говорячи про психологічні ролі членів сім'ї, потрібно відзначити, що одна роль може існувати тільки у взаємодії з іншими ролями. Наприклад, щоб виконати роль батька чи матері, необхідно, щоб хтось виконував роль сина чи дочки. Сімейні ролі повинні створювати систему, яка наближалася б до несуперечливої і могла б задовольнити багато психологічних потреб. Однак, потрібно зазначити, що така складна система сімейних ролей не може бути не суперечливою. Важливо визначити, наскільки суперечливість сімейних ролей руйнівна, і якою мірою сама сім'я її регулює. Суттєвим моментом є, наскільки думка члена сім'ї про свою роль збігається з уявленням про неї інших. У егалітарній сім'ї фактично всі ролі розподіляються між чоловіком і дружиною переважно порівну. Між традиційної та егалітарної сім'єю лежить ряд перехідних форм, де також є своя специфічна структура сімейних ролей. Такий, наприклад, шлюб - подружжя, де дружина, хоча і виконує насамперед ролі матері і господині, але величезну увагу приділяє також виконанню ролі друга (психотерапевта) по відношенню до чоловіка.

Структура сім'ї розкривається у підсистемах, які визначаються тривалістю існування родини. Так, перша підсистема – підсистема пари (подружжя) утворюється з початком шлюбу. Після народження дитини ця підсистема

автоматично трансформується у підсистему батьків. Новонароджений малюк започатковує підсистему дітей, яка може розширюватись, якщо у родині з'являються інші діти. Якщо молоде подружжя проживає разом із своїми батьками, то народження дитини формує вже дві розподіл ролей • наявність ролей і характер їх взаємодії • розподіл влади та підкорення між членами родини ієрархія • співвідношення близькості й автономії між членами родини згуртованість • підтримка та функціональна взаємозамінність між членами родини гнучкість • взаємодія всередині родини та з соціумом межі.

Структура сім'ї – чисельний і персональний склад її членів, а також сукупність сімейних ролей і різних взаємостосунків між ними. Взаємодія між родинними підсистемами дозволяє більш чітко позначити їх внутрішні та зовнішні зв'язки, які характеризують структуру сім'ї з позиції її меж.

Межі регулюють відносини між підсистемами, а разом з тим і всередині них і, відповідно, поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні межі створюються за допомогою відмінностей у поведінці членів різних підсистем. Наприклад, подружжя поводить ся між собою інакше, ніж з дитиною. Зовнішні межі – це межі між сім'єю та соціальним оточенням. Успішна взаємодія родинних підсистем залежить від того, як розподілено сімейні ролі.

Сімейна роль – сукупність прав і обов'язків члена родини, а також принципи його взаємодії в сім'ї та соціумі.

Якщо за основу класифікації покладено функції сім'ї, то фігурує інша класифікація функціональних сімейних ролей, яка зазвичай має умовний характер, оскільки кілька членів родини можуть виконувати ті чи інші функції і фігурувати у відповідній сімейній ролі. Різновиди функціональних сімейних ролей:

- подружні батьківсько - дитячі сиблінгові;
- опосередковані шлюбом кровної спорідненості • чоловік; • дружина • мама, тато; • син, донька • сестра; • брат • свекор, свекруха, теща, тесть;
- невістка, зять, сват, шурин • бабуся, дідусь, дядько, тітка • небіж, двоюрідний брат
- господар/господиня • організація побуту вихователь
- родинна соціалізація дитини організатор
- налагодження дозвілля та зовнішніх зв'язків
- годувальник • матеріальне забезпечення.

Неформальні родинні ролі фігурують тоді, коли йдеться про принципи побудови рольових відносин. Ці сімейні ролі зазвичай несуть відбиток особистості-носія та можуть мати позитивний чи, навпаки, негативний підтекст для сім'ї.

Для прикладу, роль психотерапевта передбачає здатність людини слухати і співчувати іншим членам родини, натомість тиран залишається байдужим, або й агресивним стосовно інших.

Людина у ролі культорга забезпечує організацію сімейного відпочинку, розваг; «збитошник» своєю поведінкою наносить збиток (матеріальний чи моральний) родині, дискримінує її репутацію.

Прикметно, що неформальні ролі не прив'язані до віку чи формального статусу людини в сім'ї, а зазвичай відображають характер особистості-носія (наприклад, нянею може бути дитина стосовно батьків, чи хтось із подружньої пари щодо свого шлюбного партнера). Американський психотерапевт В. Сатир виокремила варіанти деструктивних сімейних ролей.

Сатир ці ролі вважає виявами неадекватної самооцінки людини в її сімейному оточенні, натомість особистість з адекватно високою самооцінкою демонструє врівноважену, гнучку модель родинної взаємодії.

Гармонійність родинних ролей суттєво впливає на успішність функціонування сім'ї та визначається рядом чинників, зокрема узгодженістю родинних ролей (в першу чергу в межах родинного подружжя), балансом між потребами сім'ї та окремого її члена, відповідністю ролевих обов'язків можливостям людини (щоб уникнути ролевого перевантаження) та гнучким поєднанням декількох ролей (приміром, кожен член подружньої пари залучений до ведення господарства, заробітку грошей, виховання дітей).